

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Integrációs és asszimilációs kérdések a 18. századi Zalában – egy zalai forráskötet kapcsán

KARDOS FERENC

A Zala Megyei Levéltár gondozásában 2008-ban jelent meg, s 2009-ben, a gödöllői konferencián ismertettem a cigányság múltjáról szóló első zalai forrásgyűjteményt *Veszedelemes habok közt látszatik életünk forogni* címmel. A *Zalai Gyűjtemény* 65. köteteként megjelent kötet egyes fejezeteit mutattam be vázlatosan a konferencián. Engedtetessék meg, hogy a sikeres konferencia tanulmánykötetében eltekintsek a kötet általános bemutatásától s előadásom egyik kérdésére helyezzem a hangsúlyt: Milyen asszimilációs és integrációs törekvések és folyamatok olvashatók ki e forrásanyagból a 18. század második felének zalai roma¹–magyar kapcsolataiban.

Az asszimiláció és integráció fontos kérdés több szempontból is. Fontos a történelemtudomány számára, hogy jól tudja értelmezni azokat a társadalmi-gazdasági modelleket, melyekben megvalósult roma–magyar kapcsolat, ez módosult-e, s ha igen, hogyan a Habsburgok törekvései nyomán. Fontos a ma társadalompolitikája számára is abból a szempontból, hogy vannak-e közös múltunkban pozitív példák, továbbgondolható modellek, befogadó gesztusok és folyamatok a roma–magyar kapcsolatokban. Erre a szempontra figyelemmel mutatom be a főbb tematikus fejezeteket.

I. A forráskötet nyelvi, területi és időhatára

A kötetben Mária Terézia és II. József korszakából a Zala Megyei Levéltárban őrzött, a vármegyei adminisztráció működése nyomán létrejött iratokból ad közre a kötet bő válogatást. Bár a tervekben más levéltárak zalai vonatkozású iratanyagának feldolgozása is szerepelt és az időhatár is szélesebb volt (1848-ig), a kiadvány létrehozásakor nyilvánvalóvá vált, hogy több kötetre való közlésre alkalmas iratanyag áll rendelkezésre. Így – egy közölhető kötet létrehozása érdekében – csak 18. századi, magyar nyelvű forrás került a kötetbe. A zalai jelentősebb birtokosok (nemes családok, egyházak) és a szomszédos vármegyék levéltárainak áttekintése, iratainak közlése fontos feladat maradt.

Forrásaink elsősorban az 18. századi újra- és átalakuló Zala megye területén élő ci-

¹ A „roma” e tanulmányban az iratokban is előforduló „cigány” szinonimájaként szerepel, mint ahogy a „cigány” kifejezéssel jelölt etnikumon minden esetben a roma etnikumot értjük.

gány közösségekre vonatkoznak, de említődnek a forrásokban más vármegyék is. A kötet összeállításához tüzetesen átválogattuk Zala vármegye közgyűlésének iratait, Keszthely, Nagykanizsa, Zalaegerszeg korabeli levéltárának a Zala Megyei Levéltárban fennmaradt iratait, a zalai inkvizíciós jegyzőkönyveket és periratokat, és a „cigány összeírások 1768–1785” megnevezésű tematikus irategyűttest.²

A munka során az is nyilvánvalóvá vált, hogy a hosszabb latin nyelvű szövegek pontos és magyar fordítással ellátott közzétételéhez hosszabb idő szükséges. Ezért – a források értelmezése szempontjából is fontos 1773. évi latin nyelvű cigányösszeírás kivétel – csak magyar nyelvű forrásokat közlünk. Az 1773-as összeírás azonban olyan fontos dokumentuma a zalai cigány történetnek, hogy a kötet létrehozásában segítő levéltáros szakemberekkel együtt közlése mellett döntöttünk, s ahogyan a magyar nyelvű anyagot, így ezt a latin nyelvűt is eredeti nyelvén, betűhíven (de a tollhibákat javítva) közöltük. Az 1773-as összeírás volt ugyanis az első, 1768-as összeírást követő teljes, már a rendeletek hatására is rákérdező összeírás, a két összeírás adatainak összevetése egymással és a korabeli egyházi összeírásokkal pedig pontosabb demográfiai képet adhat a cigányság korabeli zalai létszámáról és elterjedéséről.

Végül 125 iratot közöltünk – lehetőség szerint teljes terjedelemben – az alábbi tematika szerint:

Rendeletek, vármegyei rendelkezések 1752–1784 (7 irat)

Népesség-összeírások 1762–1773 (34 irat)

Gyermekekkel kapcsolatos iratok 1777–1784 (21 irat)

Perszövegek, eljárásszövegek 1759–1799 (11 ügy, 35 irat)

Kérvények, folyamodványok 1763–1793 (8 ügy, 28 irat).

2. A források típusai és viszonya a cigánysághoz

Mielőtt a bevezető mondatokban feltett kérdéskört végigjárnánk, érdemes azt a kérdést is feltenni: milyen viszonyban áll a korabeli roma nép és a vele kapcsolatban fellelhető forrásanyag. Egy írásbeliséggel a 18. században nem rendelkező, így írásos forrásokat önállóan létre nem hozó etnikum életéről megnyit árulhatnak el ezek a források. A forráskritika szempontjából fontos kérdés az is, hogy ezek a cigány közösségek, emberek közvetlenül vagy közvetve részt vettek-e a róluk tudósító iratok létrejöttében.

A források túlnyomó többsége az irat tartalmát is meghatározó céllal, a forrásban szereplő cigány közösség vagy személy akaratan (néha tudtán) kívül jött létre. A források alapján három típus különíthető el az iratok és az iratokban szereplő cigány személyek, közösségek viszonyát illetően.

1. Vannak forrástípusok, melyek nem igényelték a cigány közösségek semmiféle részvételét: például rájuk vonatkozó szabályok, rendeletek, statútumok, adminisztrációs okból készült iratok (például az itt közölt, a cigány gyermekek tartásáért kifizetett járandóságok listái és elismervényei). Ezekben a forrásokban csak arról kapunk adatot, túl az előforduló cigány család- és személyneveken, hogy a korabeli cigányság életmódjáról, jogi és társadalmi helyzetéről általában mi az uralkodó és tanácsadói köre véleménye,

² Zala Megyei Levéltár (ZML) Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. IV. 1/h. Cigány összeírások 1768–1784.

illetve a vármegyék és a települések irányítóinak vélekedése. Jellemző ezekre az iratokra a sematikus cigányságkép, melynek ugyan van valóságtartalma, de nem mutatja a korabeli cigány társadalom differenciáltságát és nem is törekszik annak megismerésére. Az iratok létrehozásának egyetlen célja a jobbágytársadalomba való beolvasztás.

2. Vannak olyan forrásaink is ebből a korból, melyek igényelték a cigány közösség, személy közreműködését, a tőlük élıszóban kapott információkat felhasználva jöttek létre. Így valamelyest valósabb képet mutatnak a forrásban leírt cigány közösségekről, személyről, főleg azokban a témakörökben, ahol nem volt érdekelt sem a cigány adatközlő, sem az adatokat lejegyző a tények kisebb-nagyobb módosításában. Két nagy forráscsoportot hozhatunk erre példaként: a cigányösszeírásokat és a perszövegeket. Mindkettőnél személyes kapcsolat alakult ki az adatközlő és a kérdező között, mely az információk pontosítására, árnyalására is módot adott.³ A cigányösszeírásoknál az uralkodó elvárásainak való megfelelés, a pereknél a váddal kapcsolatos, sokszor ambivalens viszonya az adatok módosítására a legfőbb kényszerítő erő.

3. Forráskötetünkben egy kérelem⁴ és Kozák Nótár menlevelei⁵ képviselik leginkább azt a típust, mely legközvetlenebb módon kapcsolódik a cigány közösséghez, hiszen az ő megbízásából, akaratóból készül. Természetesen ezeket sem írástudó cigányok hozták létre, hanem – a kor szokása szerint – ezzel megbízott írástudók (deákok, írástudó mesterek, akiknél dolgoztak) segítségével vették igénybe.

A cigány közösségek írásbeliséghez való viszonya nem csak a források tartalmát, hanem körét is befolyásolja. Nyilvánvaló, hogy feudális társadalomban alávetetten élő cigány közösségek nem hozhattak létre olyan történeti forrástípusokat, melyeket a magyar államiság – a Magyarországon kisebbségben élő népekre vonatkozóan is – létrehozhatott. Az is természetes, hogy a szóbeliségben élő cigány társadalom nem írta le gazdasági ügyleteit, jogszokásaiból adódó megállapodásait, ezek tartalmának lejegyzése csak másik, fejlett írásbeliséggel rendelkező nem cigány szerződő fél (uradalom vagy városi elöljáróság) szándékából, vagy utólag, peres ügy esetén történt.

Így a cigány társadalom belső életére nézvést nagyon kevés információnk van (leginkább néhány családi peres ügyből), valamelyest több adattal rendelkezünk a cigány közösség (kompanya, nemzetség, család) és az őket körülvevő helyi társadalom kapcsolatáról, a leggazdagabb adatforrások pedig a 18. századi népesség-összeírások.

Nemcsak a források létrehozásában való részvétel határozza meg az elérhető források körét, hanem a cigányság jogi és gazdasági helyzete is. A cigányok közt nem találunk telkes jobbágyot; ha van is néhánynak földje, csak házas vagy ház nélküli zsellér, nagyon kevés ingósággal. Nem volt köztük nemes, tisztségviselő, sem korabeli értelmiségi. Így sok irattípusban, például a vagyonösszeírásokban, hagyatéki iratokban, úrbéres iratokban, nemesi összeírásban nem lelhetünk fel cigányokat (de Czigány vezetéknevű nemeseket igen).

Ezt a nyilvánvaló tényt azért fontos megjegyeznünk, hogy megfelelően értékelhes-

³ Például az 1773-as cigány összeírásakor, ahol a lakhatásnál többnyire az el is várt „*habitat in domo juxta seriem*” – a falu sorjában van háza, szerepel, de néhol jelezve van a konkrét átmeneti állapot is: a ház épül, vagy már kapott házhelyet az összeírt. A perszövegek esetében a rokonságról, vallásról, néhány szokásról szólnak hitelt érdemlően, ha ezek nem kapcsolódnak a bűnesethez.

⁴ Kardos 2008. A tapolcai Árvai kérelme a lőtartás engedélyezéséért, lásd: V.1. forrás.

⁵ Kardos 2008. V.6. forrás.

sük a lehetséges forrástípusok és az eddig közölt forrástípusok körét, illetve hogy egyes forrástípusok hiányának nem az írásbeliség hiánya, hanem az alávetettség, a jogi és társadalmi peremhelyzet az oka. Ez a forrásadottság befolyásolta az eddigi forráskiadást is: az egzotikum és a nagyobb tömegű forrásanyag okán a perszövegek és az összeírások kerültek a történeti vizsgálódás homlokterébe, míg a szórtabban előforduló, és ezért sokkal több időráfordítással, szerteágazóbb kutatással feldolgozható gazdasági iratok, vármegyei közgyűlési iratok csak más gazdaságtörténeti kutatások hozadékaként kerültek elő.

3. Az integráció és asszimiláció kérdése a forrásokban

A 18. századi feudális magyar társadalomban az integráció és asszimiláció kérdése első sorban a Habsburg törekvések és a magyar társadalom szemléletmódja, gyakorlata közti különbségként érzékelhető leginkább. Egy soknemzetiségű birodalomban, így a Habsburg birodalomban is, a nemzeti törekvések erősödése és az asszimilációs törekvések erősödése együtt járt. Mindkét törekvés tulajdonképpen kulturális asszimilációt követelt Magyarországon kisebbségei tekintetében, a kérdés csak az volt, hogy milyen nyelvű, vallású és érzületű (német vagy magyar, katolikus vagy protestáns) kultúrához kell asszimilálódni.

A forrásokból kitűnik, hogy amíg – társadalmi és gazdasági értelemben – a Habsburgok letelepedett, adófizető, csak a többség nyelvén érintkező, a települések joghatósága (bírói) alá vetett zsellérré kívántak asszimilálni minden cigány embert, addig a zalai magyarság (a nemesek és a jobbágyság egyaránt) inkább a gazdasági- és munkakapcsolatokra épülő, de más tekintetben a cigány közösséget kulturálisan autonómnak elfogadó integrációs gyakorlatot folytatta. Nem akart mindenáron földet művelő jobbágyot faragni a cigány emberből, hanem elfogadta vándorlását (ha azzal nem veszélyeztette őt), igénybe vette kézműves és kereskedő tudását, sőt ösztönözte is a kézművesség magas szintű gyakorlásában, jogi eljárásokban pedig elfogadta – a rendeletekkel ellentétben – a vajda cigány közösségen belüli, szokásjogon alapuló bírói gyakorlatát. Nem kívánták a közösség vallási szokásait sem megváltoztatni. Bár a cigány közösségek mindegyike katolikus volt minden összeírás szerint, a katolikus vallásgyakorlatra semmilyen adatunk nincs, vallási kihágásokkal kapcsolatos bűnügyek a cigányok részéről – a nem cigány lakókat is érintő paráznaságon kívül – nem kerültek elő. A településeket az erkölcsi normák, az ezen alapuló szokások tisztelete mellett elsősorban a hasznosság érdekelte a cigányokkal kapcsolatban.

Az integráció az egyik fél által sem kívánt etnikai keveredést nem szorgalmazta. Vegyes házasságra utaló adatunk ugyan van az összeírásokban, de ezek száma csekély, s nem tudni hogyan, milyen közösségi részvétel mellett jöttek létre. Az integráció azonban elősegítette a gazdasági kapcsolatok kialakítását.

Az asszimiláció vagy integráció kérdése a letelepedésre vagy vándorlásra vonatkozó és a gazdasági kapcsolatokat megjelenítő iratokból tanulmányozható leginkább.

3.1. Jelenlét, letelepedettség és vándorlás

A cigányság történetének leggyakrabban feltett kérdései között mindig elhangzik: mikor jelenik meg és telepedik le a cigányság egy adott területen. Esetünkben is felvetődik a kérdés: mikortól beszélhetünk zalai cigányságról, értelmezhető-e e fogalom, vagyis mikortól van kontinuos cigány népessége a megyének?

A forrásadottságok miatt a cigány népesség létszámára vonatkozóan eddig csupán a század második feléből, elsősorban a Mária Terézia kori összeírásokból vannak adataink. E források szerint Zalában a 18. század második felében 1500–2000 főre tehető cigány népességet találunk, ami a 100 ezerre tehető⁶ Zala megyei népességének nagyjából 1,5–2 %-a. A zalai cigányság – földje nem lévén, vándoriparból, kereskedésből, szolgáltatásokból fenntartva magát – sokkal mobilisabb ekkor más zalai etnikumoknál, de e mobilitás nem feltétlenül áll szemben a letelepedettséggel. A vásárookra járás, a faluzás, kéregetés, vándoripar azoknál a családoknál is jellemző tevékenység lehetett, akik az év nagy részét egy településen töltötték, ekkor valószínűleg a közeli településeket járhatták be. Erre vonatkozóan kötetünkben is közöltünk forrást (pl. a már említett Kozák Nótár ügye), de a téma további gazdasági adatok gyűjtését követően, alaposabban körüljárandó. A letelepedettség tehát meglátásunk szerint a cigány közösségek vonatkozásában azt jelenti, hogy a közösség állandó lakhelyen tartózkodik hosszabb ideig (több hónapig, évig) házban vagy kunyhóban, az őt befogadó közösség ismeri, számon tartja, társadalmi és gazdasági kapcsolatokat létesít vele. A vándorló életmódú közösségek csak rövid időt töltenek egy-egy településen, többnyire sátorban laknak, nem igyekeznek megismerni a befogadó közösséget, csak a munkákat végzik el a lehető leggyorsabban és legegyszerűbben. Ennek megfelelően a már említett, idénymunkára több hónapra egy településen vagy uradalomban megtelepedett cigányokat letelepedett életmódot élőknek tekinthetjük. A letelepedés folyamata minden bizonnyal sok közösségnél a 18. század második felében indul el, erre való törekvés jeleit láthatjuk néhány forrásban. Például a lengyeli Horváth családról, kiről az őket befogadó gellénházi Nemes István nemes így vall: *„hogya a kérdésben lévő ujj polgárok nem tsak még egy nyáron Tuboly Gábornál laktak, de az után is egy télen a falu tsordásánál, azután másoknál is, öszveséggel pedig két esztendőig még Gellénházán laktak. Mindenkor jámborul, kártétel, tolvajság nélkül éltek, senkitül felőlük rosszat hallani nem lehetett, sőt el jöve telek s Lengyelben lett meg telepedések után is minden ember azt mondotta, hogy inkább tartanak a zsellérségben magoknál ezen ujj polgárokat, mint némelly magyarokat, mert ezek semmi kárt nem tesznek, velek vesztesség nintsen.”*⁷ Vagy az a Kozák Nótár, aki vándoriparral keresi kenyerét, 2–3 napig van csak egy településen, de *„aki is kívánnya, hogy Pusztá Csáfordon adgyam néki lakást, melyet is ígértem, de nem mostan, hanem midőn foghom tapasztalni, hogy magokat jól viselynek, akkor házat és állandó lakást reminyheti, addig is hogy semi bántodása ne legyen neki és hogy én az M[éltóságos] Uraságh részéről bé fogatam.”*⁸

Azt, hogy a 18. század második felében Zalában tartózkodó, élő cigányság mekkora

⁶ A II. József kori, 1784/87-es népszámlálás idején 115 928 főt írtak össze, a feldolgozott 1773-dik évi cigány összeírásaink pedig ennél tíz évvel korábbiak.

⁷ Kardos 2008. IV.6.3. forrás.

⁸ Kardos 2008. Kalbrenner András tisztartó bizonyáglevelé 1779. Lásd: V.6.11. forrás.

hányada telepedett le, nem tudjuk. Arra viszont, hogy él ebben az időszakban letelepedett cigány Zalában, van adatunk. Néhány periratban (az itt közöltek közül az egeraracsai Turba vajda, vagy a sümegei Árvai család, vagy az előbb említett Horváth család), a település nem cigány (befogadó) lakosaitól felvett vallomások a bizonyítékok.

A zalai cigány közösség számbavételeinél 1768-ban és 1773-ban pillanatfelvételek készültek (történeti értelemben), tehát az összeírás alkalmával tapasztalt állapotokat mutatták. A vándorlásra vonatkozó adatok e forrásokban csekélyek, viszont a két összeírás összevetése ad némi, inkább csak becslésre alkalmas támpontot. 1768-ban 209 településen 1746 lelket, 1773-ban 223 településen 1679 lelket számoltak, vagyis a két, egymástól nem távoli összeírás hasonló arányokról számol be. Az 1773. évi helyiségnévtárban, a *Lexicon Locorum*ban 510 zalai települést⁹ említenek, a II. József kori népszámláláskor 640-et.¹⁰ Az 1773-ban összeírt 233 település a *Lexicon Locorum*ban összeírt települések 45, a II. József kori településszám 36 %-át teszik ki, vagyis a települések több, mint harmadában élt ekkor cigány lakos. 1773-ban, a megye északi részén, a szántói és tapolcai járásban, illetve a kapornaki kisebb járásban nagyobb, 60 % körüli, a kapornaki nagyobb járásban és a Muraközben kisebb (30 % körüli) az összeírt cigányok lakta települések aránya.

A megyén belüli vándorlásra utaló adat (de nem a tényleges vándorlást mutató), hogy 54 olyan településről tudunk az 1768-as összeírásból, mely nem fordul elő cigány család lakhelyeként 1773-ban, illetve 68 településen csak 1773-ban jelentek meg a cigány lakosok. Tehát a cigányok lakta települések negyedében (1768-ban 25 %-ban, 1773-ban 30 %-ban) változott a két összeírás között az etnikai összetétel. A települések háromnegyedében a nevek és életkorok összevetésével vizsgálható majd meg (s ellenőrző forrásokként más korabeli névadatok bevonásával), hogy ott ugyanazok a családok maradtak-e. Most csak annyi látható bizonyosan, hogy van állandó cigány lakosság a települések kétharmadában.

A – legalábbis időlegesen – letelepedett cigány családok számát a lakhatás körülményeire vonatkozó adatokból is meghatározhatnánk, de az 1773-as összeírásokban a lakhatás adatai eléggé sematikusak, csak ritkán adnak bővebb információt arról, hogy a faluban vagy a falun kívül van-e háza a családnak. Az egyéb források alapján a vártnál jóval kevesebben élnek 1773-ban sátorban, a falun kívül. Ennek lehet oka az is, hogy az összeíró az összeírtak bevallása szerint írta be a hatalom által is vágyott állapotot. Mindenesetre, ha ritkán is, vannak konkrét megjegyzések az 1773-as összeírásban a faluba integrálódásról: van, akinek most épül a háza, van aki a falu közepén lakik. Vannak családok, például a sümegei Árvai, a kanizsai és a zalaegerszegi Burka család, akik esetében 19. és 20. századi adatokból gyanítható a kontinuitás, de ez még vizsgálandó kérdés.

A tartós letelepedés szándéka – amit a hatalom kikényszerített asszimilációval kívánt elérni – függött a cigány család megélhetési stratégiájától és a zalai településeken adódó gazdasági lehetőségektől. Most erre a kérdéskörre vetünk egy pillantást.

⁹ *Lexicon Locorum Regni Hungariae Populosorum Anno 1773 Officiose Confectum*. Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása. Hornyánszky, Budapest 1920.

¹⁰ Ez tűnik a pontosabb adatfelvételnek. Lásd: Dányi – Dávid 1960. 250–271.

3.2. Gazdasági szerep és megélhetési stratégiák

A cigányság mobilitását segítette, letelepedését gátolta, hogy megélhetésének legfőbb forrása – földje nem lévén – nem a paraszti munka volt. Túlnyomó többségük kovácsként (*fabrilem*) – kovács, aprólékos kovács, edényfoltozó és kolompár mesterségét gyakorolva – fordul elő a forrásokban, akik persze több lábon állnak megélhetésüket illetően. A kovácsolás mellett hegedülnek (*fidicen*), állattal (leginkább lóval, de néha ökrrel és tinóval is) kereskednek.

A lóval kereskedést – nyilvánvalóan a vándorlás megfékezése, akadályozása céljával – az államhatalom tiltotta, ennek ellenére, vélhetően gazdasági szükségszerűségekből, a vármegye településein ezt nem kifogásolták, sőt, egyes uradalmak (például az egerszegi uradalom Burka Mihály esetében) kereskedtek is cigány lókereskedőkkel.

A parasztgazdaságokban vagy az uradalmakban való bérmunka is leginkább kézműipari vagy állattartással kapcsolatos (kovács, lakatos, teknővájó, kanalas, illetve gőbölös, csordás, ostoros, lovász fordul elő). De vannak meszelőt kínáló is. A vezetéknevekben a Gőbölös, Kolompár, Szappanfőző foglalkozásnév tűnik fel gyakran. A kötetben közölt forrásokban más foglalkozás-megjelölések (szűrszabó, csizmadia, molnár, stb.) csak a cigány gyermekeket nevelő nem cigány iparos családoknál fordulnak elő.

A cigány asszonyok, gyermekek, öregek leginkább kéregetéssel, koldulással (*mendico*), faluzással (apróbb munkák elvégzésével a parasztportákon) kerestek kiegészítő jövedelmet (bár néhol, kovácsmunka híján, vagy zenélésre nem alkalmas böjti időkben jobbjára a természet nyújtotta lehetőségeken túl a kéregetés tarthatta fenn a családokat). Van azonban mezei (idény) munkákat végző (*labore manuali*; *labore rusticano*), szolgálólány (*ancilla*) is köztük.

Az összeírások sematikusán fogalmaznak, de még ezekből a sematikus fogalmazásukból is kiderül, hogy nagyon kevesen végeztek paraszti munkát, csak pár családnak volt földje, de ezek sem nagyobbak 1/8 teleknél. Bérelt földje lehetett még néhány családnak: „*Görcsi Istoknak egy hold fölgye vagyon kukoricza alá valo.*”¹¹ E kis zsellérbirtokokat vélhetően a falvakba elszegődött cigány kovácsok vagy pásztorok illetményként kapták.

Az, hogy a mezei munka csak kevéssé van jelen a cigány közösségek életében a 18. század második felében, nem a vándorló életmódból adódik csak, hanem a korábbi földtelenségből fakadó nehézségekből is. Az iparral, kereskedelemmel foglalkozó cigány közösségeknek – föld híján – nem is volt módja megtanulni a földművelés jobbágyi gyakorlatát, igénye sem támadt a föld iránt. Így nem csoda, hogy a cigányok a zalai összeírásokban csak házas vagy házatlan zselléreként fordulnak elő, s az sem, hogy az egerszegi cigányok a lókereskedés tilalma okán írt kérelmükben – igaz, az engedélyezett szarvasmarhatartás tekintetében – a gazdasági ismereteik és lehetőségeik hiányára hivatkoznak.

Az iratokból látható, hogy a faluban élőket a falu beilleszti saját gazdasági életébe, a „*bíró pálczája*” alatt részt vesznek a közmunkákban. Példa erre a mindszentkállai Gercsi István családjáról 1772-ben felvett összeírási ív: „*Az földes uraságnak győjteni ell hajtják s migh benne tart ell nem bocsátyák és ha lovaik vannak üres hordokat is hordanak*

¹¹ Kardos 2008. Monostorapáti, II.2.2. forrás.

*Badacsonra.*¹² A dörögdi Kardos János és Kardos Mihály családjairól szóló 1772-es leírás érzékletesen mutatja be a letelepedett, befogadott, a falu életébe beillesztett, azaz integrált cigány család képét: „Dörögdi helyységben Kardos János, felesége Czipi Kata, Kardos Mihálynak feleségi Görcsi Judka jó házakban lak[na]k az falusi házak rendiben napkeletre az rétek felől Méltóságos Talliánné Asszonyom fundusán. Kukoricza földet adot felében, más földgyök nincsen, rétet semmit sem. Kovácsi mesterséggel és hegedüléssel töltik idejeket. Kész pénzt nem fizetnek, hanem csak levél hordozást, győjtést, széna hordozást, egy szóval mire kívántatik hajtyák.”¹³

A megélhetés stratégiáját tekintve két folyamat rajzolódik ki, mindkettő érdemes több megyét is átfogó vizsgálatra.

Az egyik stratégia a kézművesség, a szórakoztatás (zenélés, jóslás) és a kéregetés, koldulás variációira épül. Célja alapvetően az adott helyen a megélhetés biztosítása, csak munka, kenyér híján vándorol tovább ez a család. A források alapján úgy véljük, hogy ahol a megélhetést alapvetően biztosította a kovácsolás – például mezővárosokban vagy uradalmakban – ott a cigány család elindult a megtelepedés útján. Ahol nem, ott két út látszott: átállni egy másik, a letelepedés körülményei közt is megélhetést biztosító megélhetési formára, a zenélésre, vagy folytatva a vándorlást bekapcsolódni a vándoriparba és kereskedelembe. Véleményünk szerint a 18. század második felének végén megy végbe a zenész (mint csak kizárólagosan zenélésből megélő) cigányság és a zenélésről lemondó kovács cigányság különválása egymástól, amit a vármegye is elősegít az olyan rendelkezésekkel, mint a jobb cigány zenészek összeírása és megtartása, a rosszabbak ellehetetlenítése eszközeik elvételével.¹⁴ A század közepén még sok család újí alkalmanként mind a két mesterséget. Az itt is közölt 1768-as összeírásban csak együtt fordul elő a kovács (*faber*) és a hegedűs (*fidicen*), külön nem találunk csak hegedüléssel foglalkozót.

A másik megélhetési stratégia a kereskedelemben – elsősorban a lókereskedelemben – való részvétel, mely alkalmanként az uradalmak megbízásából is történhetett. Ez a kereskedelem és azzal összefüggő, vásároknál kínált szolgáltatások (jóslás, jövendőmondás, apróbb szolgálatok) mobilisabb életmódot feltételeznek. E tevékenységről nem szól sok forrás, de a perszövegekből levonható a következtetés: a rendeletek adta kerektek nehezítették e kereskedő tevékenységet, a letelepedés folyamata e családoknál nem, vagy nehezebben indulhatott el.

A kereskedelem az a foglalkozási ág már ekkor is, mely hamar összekapcsolódhatott a kor szürke- és feketegazdaságával. Alapvetően ennek a folyamatnak sincs etnikai jellege, nem cigány elkövetőket is találunk szép számmal, azonban a vándorló cigány közösségek közül az erre specializálódottak gyorsan mozogtak, több vármegyének is bejárták vidékét egy-egy esztendőben.

Azonban a kereskedésből élő közösségek is integrálódhattak – mint az a fenn említett egerszegi példa, Burka Márton kovács és lókereskedő gazdasági kapcsolata az uradalommal is jól mutatja – a helyi gazdasági és társadalmi környezetbe.

¹² Kardos 2008. Mindszentkállya, II.2.1. forrás.

¹³ Kardos 2008. Dörögdi, II.2.5. forrás.

¹⁴ Lásd: I.1. forrás.

Összegzésképp elmondható, hogy a Zalában élő 18. századi roma társadalom zöme integrálódott a megye gazdaságába vándoriparával, szórakoztatóipari szolgáltatásaival (zenélés, mesélés, jóslás), s a megye nem roma, alávetett zsellértársadalmának részeként tekintett rá a megye nemessége, polgársága, telkes jobbágysága. Sokféle gazdasági kapcsolatba került a környezetében élőkkel: mezőgazdasági idénymunkásként, iparosként, zenészként és lókereskedőként leginkább. Szerepet játszott az integrációban az is, hogy az aprófalvas Zala megyében a 18. században az ipar és a kereskedelem csak vándorló gazdasági formákban élhetett meg, s hogy a nagy számú robotosra nem számítható kis- és középnemesség számára fontos volt a szabad munkaerőt jelentő cigányság megyében maradása idénymunkák idején.

Ez a gyakorlat integrációs modellre épült: a nem cigány (magyar, horvát, német) etnikai többségű települések a cigány közösségek kulturális, gazdasági és jogi autonómiáját a törvények keretei között, néhol az új, Habsburgok által hozott rendeletek ellenében elismerték, elfogadták, s így illesztették be őket helyi gazdasági és társadalmi viszonyok közé. Talán ez az oka annak is, hogy a súlyos következményekkel is fenyegető Mária Terézia kori asszimilációs törekvések nem okoztak robbanásig feszült társadalmi feszültségeket a zalai társadalomban, mert a rendeleteket a közös gazdasági érdekek megfelelően ültették át a gyakorlatba (például a cigány családoktól nevelésre nem roma családokhoz adatott gyermekek túlnyomó többségét a nagyobb települések iparosaihoz helyezték el), vélhetően egy részüket végre sem hajtották.

Úgy vélem, e gyakorlat a magyar társadalom részéről a befogadó attitűdöt erősítette, a cigány közösségek részéről pedig a társadalmi, jogi, gazdasági helyzethez alkalmazkodást kívánta meg, a közösség önfeladása nélkül. Bár az integrációs folyamat archiválta is a roma–magyar társadalmi különbségeket, fennmaradhatott benne a roma közösségek gazdasági mobilitása, míg az asszimiláció a olyan mértékben illesztette volna be a roma társadalmat a feudális rendbe, annak legalacsonyabb fokára, hogy szuveniritása megszűnt volna az élet minden területén, elvesztette volna gazdasági mobilitását. Hogy ezek a folyamatok hogyan alakultak az ország más részeiben a török hódoltságot követően, csak további forrásközlésekkel s azok elemzésével rajzolható meg.

Irodalomjegyzék

- Bana József. 1994. A vándorcigányok letelepítése, építkezése a 18. század közepétől a 20. század közepéig. In Cseri Miklós, szerk. *Kisalföld népi építészete*. Szentendre. 309–328.
- Breinerné Varga Ildikó – Szaszkné Sin Aranka. 1996. *Magyarország történeti helység-névtára 1773–1808. Zala megye. I–II*. Budapest.
- Csurgai Horváth József. 2005. Székesfehérvár kisebbségeinek történeti áttekintése a török hódoltság megszűnésétől. In Márfi Attila, szerk. *Cigánysors I*. Pécs. 21–30.
- Dányi Dezső – Dávid Zoltán, szerk. 1960. *Az első magyarországi népszámlálás. 1784–1787*. Budapest.

- Dominkovits Péter. 2005. Cigányösszeírások Sopron vármegyében a 18. század második felében. In Márfi Attila, szerk. *Cigánysors I.* Pécs. 51–61.
- Havas Gábor. 1984. Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben. *Medvetánc* 2–3. 209–226.
- Havas Gábor. 1989. A cigány közösségek történeti típusai. *Kultúra és Közösség* 4. 3–17.
- Kardos Ferenc. 2008. „Veszedelemes habok közt látszatik életünk forogni” *Források a zalai cigányság 18. századi történetéhez.* Zalaegerszeg. [Zalai Gyűjtemény 65.]
- Mezey Barna, szerk. 1986. *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985.* Budapest.
- Mészáros László. 1975. Bács-Kiskun megye cigányságának történetéhez. Az 1768-as cigány-összeírás népességstatisztikai-demográfiai adatai. In *Bács-Kiskun megye múltjából I.* Kecskemét. 133–168.
- Mészáros László. 1976. A hódoltsági latinok, görögök és cigányok történetéhez. *Századok* 474–489.
- Móro Mária Anna. 1978. Mária Terézia cigány rendeletei és a Baranya megyei cigány összeírások. In *Baranyai Helytörténetírás.* Pécs. 205–301.
- Nagy Pál. 1998. *A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában.* Kaposvár.
- Nagy Pál. 2000. *Cigányperek Magyarországon. I rész. Korai perek (1506/1534–1715).* Pécs. [Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 1.]
- Nagy Pál. 2001. *Cigányperek a Dél-Dunántúlon 1796–1847.* Szekszárd. [Romológiai Kutatóintézet Közleményei 6.]
- Nagy Pál. 2002. *Cigányperek Magyarországon. II. rész. Korai perek (1715–1758).* Pécs. [Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 9.]
- Schleininger Tamás. 2006. A solti járásban letelepedett cigány családok összeírásai Mária Terézia korában. In Bárh János, szerk. *Szavak szivárványa.* Baja – Kecskemét.
- Soós István. 1994. Cigányok. In *Együtt élő népek a Kárpát-medencében.* Budapest. 203–217.
- Szabó László. 1961. Mária Terézia 1760/61-es cigányrendelete a Jászságban. *Jászkunság.* 125–131.

Tóth Péter. 1994a. Cigányok a Kárpát-medencében a XVIII. században. In *Történeti és néprajzi tanulmányok*. Debrecen. 45–57.

Tóth Péter. 1994b. Kóborlás és letelepedés. A magyarországi cigányok feudális kori történetéhez. In *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv VII*. Miskolc. 7–29.

Tóth Péter. 1998. A magyarországi cigánytörténelem külső forrásai. In *Pillanatképek a romák múltjából*. Szekszárd. 37–44.

Tóth Péter. 2005. Mária Terézia cigánypolitikája. In Márfi Attila, szerk. *Cigánysors I*. Pécs. 39–44.

Tóth Péter. 2006. *A magyarországi cigánység története a feudalizmus korában*. Miskolc.

Issues of Integration and Assimilation in County Zala in the 18th Century: Remarks on a Collection of Documents (abstract)

In 2008, the first collection of documents on the history of the Roma in County Zala has been published by the Archives of County Zala (ACZ), under the title ‘Our Lives Seem to be Adrift upon Perilous Billows’. This collection, volume 65 of the series *Zalai Gyűjtemény*, contains texts from documents preserved in the ACZ: registration of Gypsies, decrees, documents on Roma children, records of lawsuits, petitions. All these show that in the second half of the 18th century, 1–2 % of the population of Zala (1600–1800 persons) belonged to the Roma ethnic, more or less equally distributed in the region at the time of the conscriptions: their number was somewhat higher in the major towns and the northern part of the county, the latter having belonged to the Kingdom of Hungary, than in the middle and southern parts, which had been occupied by the Turks.

The documents indicate that the Roma were mostly integrated into the economic life of 18th-century Zala through their itinerant industry and entertaining services (music, storytelling, fortune-telling), being considered as part of the subjugated non-Roma villeins by the local nobility, bourgeoisie and land-holding serfs. Their economic relations to their environment were manifold: they mainly worked as seasonal agricultural workers, tradesmen, musicians and horse-dealers. Another factor in their integration might be the fact that in the small villages of 18th-century Zala, trade and industry could only exist in itinerant economic forms and that the lesser and middle landed gentry, who could not rely on a high number of villein workers, were interested in keeping the manpower of the Roma in the county at the times of seasonal works.

This practice was based on integration: settlements with non-Roma (Hungarian, Croatian, German) ethnic majorities accepted and recognised the cultural, economic and legal autonomy of the Roma communities within the limits of the valid statutes, sometimes even against the new decrees of the Habsburg dynasty, thus integrating them into the local system of economic and social relations.